

■ ■ ■ UTASI CSABA ■

Utasi Csaba (Vörösmart, 1941. január 15. – Újvidék, 2010. szeptember 1.) tanár, irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Az általános iskolát szülőhelyén, a gimnáziumot Újvidéken végezte. Az Újvidéki Egyetem Bölcsészkarának Magyar Tanszékén diplomázott 1963-ban, ott is doktorált 1983-ban (*A Kalangya története*). 1965-től a Forum Könyvkiadó szerkesztője, 1972-től a Magyar Tanszéken a XX. századi magyar irodalom tanára volt, emellett 1983–1987-ig a Magyar Nyelv- Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének igazgatója, 1987–1989-ig a Bölcsészkar dékánhelyettese. 1972–1974-ig az *Új Symposion* felelős szerkesztője.

1982-ben *Híd*-díjat, 1983-ban Szenteleky-díjat kapott.

Kötetei: *Tíz év után* (1974); *Vonulni ha illőn...* (1982); *Irodalmunk és a Kalangya* (1984); *Vér és sebek* (1994); *Csak emberek. Ötven vers, ötven kommentár* (2000); *Mindentől messze. Esszék, tanulmányok* (2002); *Ráadás* (2007).

Az interjú 1982. december 21-én készült Újvidéken. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1983. január 3-án. Megjelent az *Új Symposion* 1983. évi 215. számában és Utasi Csaba *Vér és sebek* című kötetében.

■■■ PORTRÉ ■

Utasi Csaba is azok közé tartozott, akiknek egy Krleža-fordítás¹ jelentette a belépőt a jugoszláviai magyar irodalomba. Pályáján mindvégig gördülékenyen haladt, amihez a körülmények is hozzájárultak. B. Szabó György írta 1962. június 18-án Sinkó Ervinnek:

„Fokozatosan hozzá kell fognunk előbb-utóbb a szakemberek »teremtéséhez«, elsősorban a fiatalok megnyerésével. Bányai, Tolnai, Bosnyák, Utasi valamennyien kedvet éreznek a munkához, szeretnének a tanszéken maradni, helyünk van, előre kell gondolnunk néhány esztendővel. Jó anyag, komoly segítséget jelentene. Velük a foglalkozást már most meg kellene kezdeni, irányítani őket egy-egy terület bejárására, biztosítania harmadik fokot és az ösztöndíjukat.”²

Az év őszén pedig, amikor ismét megindult az *Ifjúság* hetilap, benne a *Symposion* rovat 29. számával, az új szerkesztőségnek már Utasi Csaba is tagja volt Bányai Jánossal, Bosnyák Istvánnal, Domonkos Istvánnal és Gerold Lászlóval együtt.³ A *Híd*ban is először egy fordítással mutatkozott be.⁴ Az útkeresés nehézségei csak akkor mutatkoztak meg, amikor saját gondolatait kezdte kifejteni.

„Minden költő vulkánikus jelenség. Több ezer évre visszanyúló, tudatában már ködössé szürkült múltat hordoz magában, hogy alkalomadtán egy csésze tea, vagy egy soha nem látott ismerős is föltéphesse krátere mélyeit, ahonnan mindent olvasztó és a Mindenbe beleolvadó líra látványa zuhog elő. [...] A ritmusok sámánja bűvös szavakat mormol, hogy a közelgő aratásra, vagy a fenyegető veszély elhárítására összpontosítja a törzs ösztönös erejét. A történelmi korok költője – aki a gének specifikus találkozásának köszönheti intenzív valóságérzetét, szenzibilitását, tehetségét, de akinek tudattartalmait végső fo-

¹ Miroslav Krleža: Irányzatosság a művészetben. *Symposion*, 1962. január 18. 5. sz.

² Sinkó Ervin levelezése. 2. [köt.] 1945–1967. Budapest, 2006, Argumentum, 192–197.

³ Bosnyák István: *Politikai symposion a Délvidéken. Egy ellenzéki nemzedék mozgalmi kibontakozása és veresége*. 1. köt. Újvidék, 2003, JMMT, 105.

⁴ Zoran Pavlović: Egy művészet sorsa. Gondolatok a francia festészeti kiállítás kapcsán. *Híd*, 1963, 3, 323–332.

kon mindig társadalmi hovatartozása determinálja – alkotás közben mindig ezt az ősi erőt jelentő kompakt együvértartozást álmodja vissza tudatalattijában. [...] A költő, ha érzéseinek körhullám-terjedését percipálja, közel érzi magát az örökös pszichikai harcok végső céljához, az önmaga horizontjait szüntelenül tágító kiteljesedéshez.”⁵

De hol az „együvértartozás visszaálmódásának” alapja, a közösség?

„Irodalmunk mindennapjait döntően befolyásolja, hogy a jugoszláviai magyarság létszáma alig haladja meg a félmilliót, s hogy zömmel még ma is falusinak tekinthető – a falusi élet minden izlésbeli elmaradottságával, földközelségével egyetemben. Voltaképp tehát nincs olvasóközönségünk, mely beleszólna ügyeinkbe. Könyveinket néhány százan olvassák, s aztán legfeljebb megírják a *Könyvbarátok Híradójának*, hogy kik a kedvenceik. [...] Az alapvető probléma abban van, hogy egy-egy hosszabb és alaposabb kritikai szövegre sohasem érkezik válasz: kritikánk kritikátlan marad [...] a kritikust még makacsabb, keservesebb csend övezi, mint íróinkat. [...] egész szellemi életünk kisebb-nagyobb lemaradást mutat, s ezért az úgynevezett építő jellegű, jobban mondva, óvatos, ide-oda kacsingató, kínosan méricskélő bírálatnak nincs helye nálunk. Türelmetlen, erős vonalakkal dolgozó kritikára van szükségünk mindaddig és minden relációban (lehet akár dorongoló is, csak egyént reveláljon), míg a lemaradásunkból származó szorongatottságtól meg nem szabadulunk. Ha ezt a szerepet vállalni tudja, hiszem, hogy meggyorsítja, még ha csak láthatatlanul is, az élet és az irodalom egymáshoz való közeledését, ez pedig, akárhogy vesszük is, első számú feladatunk.”⁶

A szövegben felvetett kérdések nagy száma mellett annyi mindenképpen evidens, hogy nézete szerint a közösség létrehozása, vagy legalábbis felemelése, afirmálása a *Symposion*-nemzedék küldetése, s hogy a sikerhez megvannak a feltételek.

■

⁵ Utasi Csaba: A költészet konstitúciója. *Symposion*, 1962. március 22. 9.

⁶ Utasi Csaba: A források mögött. *Új Symposion*, 1968. december, 44. sz. 8.

„Egy-két évvel ezelőtt Végel László *Makrójának* örülhettünk, hisz irodalmunkban elsőként rajzolta meg ifjúságunk egy rétegének képét, s döbrentett rá, hogy a vajdasági regényírásba végre betört az intellektuális gondolatnak az az áramlata, mely szembe kíván nézni valóságunkkal. [...] Persze egyetlen pillanatra sem szabad megfélekednünk az idők alakulásáról, hisz nem csak egy-egy szerző tehetségén múlik, hogy mikor mit nyújt, illetve nyújthat. Egészen az ötvenes évek végéig oly ridegek voltak erre felénk a játékszabályok, hogy nem kell csodálkoznunk, ha akkori költészetünk és prózánk olyan, amilyen. Időtlen, de ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy „örök” érvényű is. Egyszerűen megvonták tőle a jogot, hogy teljes nyíltsággal szóljon koráról. [...] Azt sem árt talán elmondani e kis kitérőben, hogy az ún. első *Symposion*-nemzedék „robbantási” korszaka csak külsőségeiben, megnyilvánulási formáiban volt esztétikai irányultságú, lényegében azonban merőben másra tört, a szó szoros értelmében a szabad teret kívánta biztosítani, a mindent kibeszélés szabadságát, mert nagyon is jól megérezték akkor induló íróink, hogy enélkül ők is sorvasztó kettős életre kényszerülnének. Nagy-nagy szerencsájük, hogy egyáltalán küzdhettek, s még nagyobb, hogy kibontakozásuk egybeesik társadalmunk általános demokratizálódásával.”⁷

Utasi Csabának a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontját két mezsgyék között kell keresnünk. Egyrészt felhábordottan utasította vissza, amikor Stevan Babić-Lanji (azaz: Lányi István) a Kovács András rendezte *Hideg napok* című, az újvidéki razziával foglalkozó filmje kapcsán egy zágrábi lapban azt írta:

„De – mindamellert, hogy a négy háborús bűnös, akit e borzalmas „razziában” való részvétel vádja terhel, nem ismeri be bűnösségét – megmaradnak a jeges Dunán és az eszeveszett házkutatások során végrehajtott kivégzések híven felidézett képei – ez pedig az általános, nemzeti bűnösség hallgatólagos beismerése.”⁸

Utasi így reagált:

⁷ Utasi Csaba: A teljesség felé. Jegyzetek Gion Nándor díjnyertes regényéről. *Új Symposion*, 1969. január, 45. sz. 2.

⁸ *Telegram*, 1966. augusztus 5.

„Az »általános, nemzeti bűnösség« gondolata hazug, sötét, végső soron teljességgel embertelen, a keserves nacionalizmus egyik legveszedelmesebb ébresztője: hiszen ha egy nemzet szőröstül-bőröstül, tehát épp általánosan bűnösnek mondható (szinte hallom Radnóti elégikus-tiltakozó hangját: *»Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép, s tudjuk miben vétkeztünk, mikor, hol és miképp, de élnek dolgozók itt, költők is büntelen, és csecsszopók, akikben megnő az értelem...«*), akkor azt a nemzetet utálni, gyűlölni kellene. S mit tesz a megrögzött nacionalista? Gyűlöl és utál elvonatkoztatva, absztrakt módon egy szintén meglehetősen absztrakt (mert konkrét emberi valóságok összességéből adódó) fogalmat: egy nemzetet vagy minden más nemzetet, s ha azoknak egy-egy egyedével találkozik, nem tud emberként viszonyulni hozzá, nem képes az embert meglátni benne. Szakadékok, ellenségeskedések balga fertőjében él, önmagát és másokat nyomorítva. [...] Csupán két kérdés marad nyitott: miért hisz Lányi István az »általános, nemzeti bűnösség hallgatólagos beismerésének« üdvözítő erejében, s miért hagyja szótlannul a *Telegram* az elegánsan elcsöppentett mérget? Különösen napjainkban – miért?»⁹

Másrészt viszont nem sokkal később ezt írta:

„A nemzetiségek számbeli kisebbsége leszűkíti nyelvük használhatóságának körét, és ez az objektív körülmény is hozzájárul ahhoz, hogy körükben hasznossági elvek alapján másodrendűvé válják az anyanyelvük. Mi a teendő? Követeljenek maguknak közép- és főiskolákat, egyetemeket stb., ahol anyanyelvükön hallgatnának minden tantárgyat? Nem! Először is: ki pénzelné azokat az intézményeket? Másodsor: vajon hova lennének a kikerülő szakemberek, mit kezdenének egynyelvű, tehát egyoldalú képesítésükkel? Harmadszor: az iskoláztatás teljes anyanyelvűsítése bezárkózáshoz vezetne, a bezárkózás nacionalizmust eredményezhetne, vagy ha azt nem is, de a jugoszlávság tudatának teljes kibontakozását egészen biztosan gátolná. Egyetlen pillanatra sem merül fel hát a kérdés, hogy miért nem országos érvényűek a nemzetiségi nyelvek! Az viszont nem kétséges, hogy az említett végleten (totális egynyelvűség)

■

⁹ Utasi Csaba: A nemzeti bűnről. *Új Symposion*, 1966. 18. sz. 28.

innen számtalan megoldatlan kérdés merül fel, melyeket társadalmi fejlődésünk további szakaszaiban meg lehet és meg is kell oldanunk.”¹⁰

Pályáján egyenletesen, törések és megtorpanások nélkül haladt előre. Nem tartozott azok közé, akik tanulmányuk befejezése után rögtön a Magyar Tanszéken maradtak, 1965-től a Forum Könyvkiadó szerkesztője volt, és csak 1972-ben lett tanársegéd, attól kezdve azonban élete végéig a Tanszékhez kötődött. Tizenkét év telt el docensi kinevezéséig, 1990-ben lett rendkívüli, majd 1995-ben rendes tanár. Először asszisztensként a XIX. és XX. századi magyar irodalomból tartott gyakorlatokat, majd mint a Tanszék rendes tanára jugoszláviai magyar irodalmat és világirodalmat tanított. A XX. századi magyar irodalom rendes tanáraként fejezte be egyetemi pályafutását. Részt vett a Magyar Tudományos Akadémia és a Tanszék szervezésében tartott konferenciákon, díjakat kapott, és többször maga is tagja volt a díjosztó bizottságoknak. Symposionista szellemiségéről, annak kialakulásáról így írt:

„A nagy képes Petőfit számtalanszor átnyalaztam már, s hébe-hóba Adyba is belekaptam, szorongó kíváncsisággal ízlelgetve »érthetetlen« képeit, midőn az ötvenes évek legelején, egy nyárelőn pedagógusaim jóindulata a *Tündöklő tájon*hoz¹¹ juttatott. Első verseskönyvem volt ez, melynek becsét csak növelte szememben, hogy jugoszláviai magyar költő írta, akinek nevével naptárak, olvasókönyvek lapjain találkozhatam addig. Nem véletlen hát, hogy »örök« időkre megragadt emlékezetemben a kötet néhány sora, képe. Az egyik vers pl. így kezdődött. »*Barna doboz, / Négy csepp csavar, / Az éterből / Zenét kavar.*« Talán a naiv, egyszerű ritmus ejtett rabul, talán a rádió utáni vágy táplálta érdeklődésemet, mindegy is, tény azonban, hogy jó ideig ez a képsor jelentette számomra Debreczeni József költészetét. S minthogy a »barna doboz« idővel jócskán megkopott tudatomban, a »négy csepp csavar« pedig kissé neveltségessé is vált, hát rossz költőnek kezdtem tartani

¹⁰ Utasi Csaba: Ki a nacionalista? Gondolatok egy csúföndáros „hadjárat” végén. *Új Symposion*, 1967. 24–25. sz.

¹¹ Debreczeni József: *Tündöklő tájon. Versek*. Újvidék, 1949, Bratsztvo-jedinsztvo.

Debreczenit. Véletlenül kialakult előítéletemtől persze később sem pusztán azért nem szabadulhattam, mert irodalmunknak azon hajójáról, mely fedélzetére engem is felvett, eleinte nagy füstű ágyúk dörögtek Debreczeni avíttágai ellen is, hanem mert idegenül álltam költészetének díszei előtt.”¹²

A hatvanas évek végén már világosan látta, hogy „... az ún. első *Symposion*-nemzedék »robbantási« korszaka csak külsőségeiben, megnyilvánulási formáiban volt esztétikai irányultságú, lényegében azonban merőben másra tört, a szó szoros értelmében a szabad teret kívánta biztosítani, a mindent kibeszélés szabadságát, mert nagyon is jól megéreztek akkor induló íróink, hogy enélkül ők is sorvasztó kettős életre kényszerülnének. Nagy-nagy szerencsájuk, hogy egyáltalán küzdhettek, s még nagyobb, hogy kibontakozásuk egybeesik társadalmunk általános demokratiizálódásával. Viszonylag kevés sebbel futnak pályájukon, s épp ezért, ha versenyre kerül sor, általában maguk mögött hagyják a többi, a kifulladásokat.”¹³

Látta annak veszélyét is, hogy a „kevés sebbel futók” közül egyesek beérik a formával, különösen az 1970-es évek mindinkább lehűlő társadalmi légkörében.

„[Ladik Katalin] »Révületes« versei közül bizonyára az *Ólomöntésre* figyelt fel a »nagyközönség«, hiszen maga a költő is azt kedveli igazán. Pedig gyatrácska vers ám az az *Ólomöntés*, egészében véve mindannak karikatúrája, ami Ladik verseiben költészetet sejtet [...] csakis zenekísérettel fogadható el a vers, »hajam fonatékjának« állhatatos nyiszálása, gégeütögetés, nyögdécselés és misztikus mozdulatok kíséretében, vagyis: nem költészet, hanem egy színpadra kívánczó »magánszám« rikító kulisszája. [...] Eleddig egyenrangúnak látszott a küzdelem: a múlt egy-egy veszélyes rohamára mindig verssel tudott válaszolni. Az utóbbi időben azonban mintha megbomlott volna az erők egyensúlya: nagy nekivetkőzéssel kísérli meg oltani az elszabadult belső pokol tüzét. Teljesen kiszolgáltatja magát is,

¹² Utasi Csaba: Öt évtized költészetéből. A barna doboztól a vad nektár lehűléseig. *Magyar Szó*, 1977. április 17. 15.

¹³ Utasi Csaba: A teljesség felé. Jegyzetek Gion Nándor díjnyertes regényéről. *Új Symposion*, 1969. január, 45. sz. 2.

költészetét is a bulvársajtó szenzációra éhes kopóinak, ízléstelenül kellett magát, otromba önelégültséggel összevissza locsog, megjátssza az abszolút magabiztost – s mindezt csak azért, hogy jelen lehessen, hogy csodálkozó vagy megbotránkozó szempárok kísérik minden mozdulatát, hogy mit sem sejtő beavatatlanok feléje sugárzó érdeklődésében megfürödvé, fügét mutasson – igen – »telepi« énjének.¹⁴

Szóvá tette a válság tüneteit Tolnai Ottó költészetében is.

„... minél bonyolultabb helyzetek elé állította őt a lét, annál lázasabban kutatta az összetett, esszenciális lírai képleteket, melyeknek révén továbbra is önnön jövőjében próbált »maradni«. E törekvése már az *Agyonvert csipke* néhány, később pedig a *Legyek karfiol* több versében oda vezetett, hogy a nemegyszer egész verseket magukba sűrítő szóképeket igen nehéz megközelíteni, felbontani, racionalizálni, különösen, ha rendszerük nem mutat túl a költő egyéni élményeinek körén. A torlódó gazdaságban sokszor megfoghatatlanul lappang a lényeg. Ilyen előzmények után következett be Tolnainál az első nagyobb törés, az első olyan huzamosabb válság, amelyen már nem tudta magát »egyszerűen« túltenni, amely megtorpanásra készítette, s ezzel párhuzamosan átmenetileg lezárta előtte a jövő útjait. A jelen pillanatok foglya lett, minek következtében természetszerűleg lépett fel nála a rekapituláció igénye, miként a *Versek* alcíme is jelzi. [...] helyzetében – amelyet talán a »kitömött varjú hónom alatt / számban pörkölt disznófarokíz / mit mondjak még / mielőtt lemos a víz« sorok érzékeltetnek a legplasztikusabban – minden régebben meghódított formaelem, versszerkezet újjáélesztése vagy inkább csak fölemlegetése a félre nem állás, a tudatos mindent vállalás gesztusa is egyúttal. Áthidalhatatlan ellentmondások, egymást lerontó erők munkálnak tehát a *Versek* mélyén, amelyek távol tartják önnön lehetőségeitől a költőt, ugyanakkor pedig erőteljesen jelzik, hogy egy korszak most már végképp lezárult munkásságában.¹⁵

¹⁴ Utasi Csaba: Nagy nekvetkőzések árnyékában. Séta az elgurult ezüstbicikli után. *Új Symposion*, 1970. március, 59. sz. 14–17.

¹⁵ Utasi Csaba: Visszfények játéka. *Híd*, 1976. 12. 1520–1522.

Amikor azonban néhány évvel később Podolszki József írt ugyanezekről a tünetekről,¹⁶ akkor ezt Utasi így minősítette:

„Ki ne emlékeznek a nyolcvanas évek első felére, amikor Podolszki József csaknem egész literatúránknak hadat üzent? A valóságirodalom által[a] pontosan soha le nem írt eszménye nevében előbb a *Hídat* rohamozta meg, később az *Új Szimposionnal* hadakozott, s amúgy menet közben egyéneket is megperzselt, kikről feltételezte, hogy céljait keresztetik. [...] Nem tudni, meddig tartózkodhatott volna a kizárólagosság térségén, annyi azonban bizonyos, hogy az évtized derekán a közeli elmúlás élménye mélyreható változásokat gerjesztett eszmélkedésében. Rájött, hogy a középpontban levés dőre délibáb csupán [...]”¹⁷

Utasi Csaba túlságosan értelmes és tájékozott volt ahhoz, hogy Podolszki mozgatórugójának valóban a „középpontban levést” gondolja. A nekrológnak is beillő szöveget hasonló aljasságokkal folytatja:

„A nagyobb fokú elszakadás jelzeteit a *Honkeresőben* kínálja. Ebben a ciklusban Podolszki, annak ellenére, hogy nosztalgikusan a »szintén megalázottak« együttérzésére számít eléggé egyoldalúan, már a »semmibe hulló szavak« fölött is eltöpreng, s az »összerokadt régi vágyak« kopár tájain a »szavakon túli mozdulat« egyetlen bizonyosságát szeretné elérni, mi több, az »összevissza beszélés« hálójában önnön vétkeivel szembenéz. [...] Szorongott, mert távol került az egyébként nem sokra becsült szülőföldtől [...]”¹⁸

Magáénak érezte tehát azt a világot, amely az 1990-es évek elejétől megszűnőben volt. Indulatosan írta:

„Nyilvánvalónak látszik, hogy ebben a fölöttébb súlyos helyzetben sem a kisebbségi elsáncolódás, sem az anyaországtól

¹⁶ Lásd a Podolszki Józseffel készített interjúhoz írt bevezetőt a 356. oldalon.

¹⁷ Utasi Csaba: Távozóban. Podolszki József: Át. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. *Híd*, 1988. 5. 684.

¹⁸ Utasi Csaba: Távozóban. Podolszki József: Át. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1988. *Híd*, 1988. 5. 685–686.

várható segítség, sem a nyugati demokráciák erkölcsi bátorítása és támogatása nem elegendő ahhoz, hogy gátat lehessen vetni a további romlásnak. Igazi fordulatra csakis akkor számíthatunk, ha majd a szerbiai politikai színtéren olyan demokratikus erők jutnak túlsúlyra, amelyek ténylegesen is szavatolni kívánják a kisebbségek egyenrangúságát. [...] Minthogy azonban ezek az erők egyelőre még az igazak álmát alusszák, [...] föltétlenül vállalnunk kell a szellemileg teljesen nyílt, rokon törekvésekkel rezonálni kész önszerveződést. [...] ugyanakkor azonban szembeötlő, hogy a teljes értékű együttműködést ma számos belső rövidzárlat, ellentmondás, meg nem gondolt gondolat nehezíti. [...] A VMDK néhány aktivistája, úgyszólván az érdekszervezet megalakulásának pillanatától fogva, hadjáratot folytat értelmiségünk egy része ellen, nem kevesebbet bizonygatva, mint hogy identitástudat-zavarokkal küszködik, gyáva, sőt áruló. [...] Egyfelől a személyi, kulturális és területi autonómia megvalósításáért szállnak síkra, következetesen, tiszteletet parancsolón, az expanzív nacionalizmus szitkaival és megújuló fenyegetőzésével is dacolva, másfelől azonban »republikájukból« eleve száműznék az irodalom autonómiáját. [...] Mindaddig, amíg a kirekesztőleges hadmozdulatok, beszámolók, röpiratok, vitacikkek síkján zajlanak, bármekkora legyen is a füst és a lárma, nincs ok aggodalomra. Bizonyos jelek azonban arra utalnak, hogy hadviselőink a hosszú ideológiai tűzérési előkészítés után most már a mindennapi életben is realizálni kívánják fölényüket. El nem vitatható politikai legitimitása révén a VMDK vezetősége máris megszabhatja, hogy mely szerkesztőségeink részesüljenek a magyar kormányzat anyagi segélyében, s melyek ne. De tudunk arról is, olvashattunk róla mindnyájan, hogy ha a VMDK megkapná a *Magyar Szó* alapítói jogát, akkor bizony nem mindenki publikálhatna a lapban. Mi készül itt? Mi lesz, ha egyszer, ki tudja, mikor, a VMDK-nak csakugyan sikerül megvalósítania a hármasonautómia-tervét? A kettős púp terhe várna ránk? Majd meglátjuk, ha meglátjuk. Addig viszont személyes felelőssége tudatában ki-ki igyekezzen helytállni azon a poszton, ahova az élet állította. Oktasson, szervezzen, alkosson, még ha összeszedettségét jelenünk pokla jócskán megbolygatta is. S közben gondoljon néha Kosztolányi Dezső kaján, de nagyon igaz szavaira is: »Eddig a földön

minden rendtelenség abból származott, hogy egyesek rendet akartak teremteni, minden piszok abból származott, hogy egyesek söprögettek is«. ¹⁹

Utasi Csaba tehát elegendőnek érezte a symposionisták által véghezvitt söprögetést ahhoz, hogy a történelem végét elérkezettnek lehessen nyilvánítani. Amikor viszont a háború a Vajdaságba is elérkezett, s a NATO-bombázás megzavarta alkotói nyugalmát, a cigarettahiány mellett az is indulatossá tette, hogy abban sem volt biztos, mi a véleménye, hát még abban, hogy mit kellene tenni...

Pályája kezdetén felháborodottan tiltakozott a „kollektív bűnösség” fogalmának létjogosultsága ellen. Akkor a magyar nemzet kollektív bűnösségéről volt szó az újvidéki razzia miatt. Most, pályájának végén mégis elérte a kollektív „büntetés”, Szerbia bombázása, de egy másik közösség, a szerbiai lakosok közösségének tagjaként. Nem találta a megoldást. Minden bajért a „vadkant” (így nevezte 1994. március 24-étől július 17-éig vezetett háborús naplójában Slobodan Miloševićet) tette felelőssé, ugyanakkor a bombázás is felháborította.

„Április 5. Éjjel rettenetes bombázás, odalenn. A NATO már pontosan tudja, hogy célt tévesztett, de esze ágába se jut, hogy ezt belássa. Persze a másik félnek sem. Széért kell tovább rettegni és borzadva gondolni mindarra, ami a fegyverek elhallgatása után vár ránk. [...] Április 9. [...] Sűrűn forgatom a Bibliát, amely pontos válaszokat ad a mai tébolyra. [...] Thürmer Gyula a Beli dvorban. Istenem! Pillanatnyilag mégis ő a »jótévőnk«. [...] Április 11. [...] A Kossuth Rádió déli krónikájában V. Sz. ostobaságot követ el. Interjút készít egy vajdasági magyarral, aki szerint a betelepültek már fenyegetőznek falvainkban, kinézték maguknak a jobb magyar házakat. Minek ez a hír? Nyilván van benne igazság, de maga a hír csakis esetleges menekülésünket sietteti. Ez kell ma Magyarországnak? [...] Május 7. Dermesztően hideg szélben már hat óra után ott állok cigarettáért. Korán mentem le, de már vagy negyvenen álltak előttem. [...] Mindazonáltal ne higgye senki, William Clinton se, hogy isteni szerepet tölt be. Amit ők csinálnak, az valójában nem más, mint blőd, alacsony

■

¹⁹ Utasi Csaba: Aki nem lép egyszerre. *Híd*, 1994. 1–4. 22–27.

érdekek morális mezbe öltöztetett parádéja. [...] Május 8. [...] Van-e egyáltalán értelme ezeknek a jegyzeteknek? Mi a fenét akarok velük? Most már csakugyan és mélyen szenvedünk. [...] Május 15. [...] B. J.²⁰ javasolja, hogy a napokban üljünk le néhányan, és vitassuk meg, mit is lehetne tenni a tanszék jövője érdekében. Sokat nyilván nem. Az utóbbi évtizedben mindegyre úgy érzem, hogy a jugoszláviai magyarság olyan homokzátony, amelyet az áradó víz módszeresen körülnyaldos, majd ellep, szétmos. Én persze ezt a perspektívát is vállalom. Még ha tudom is, hogy a hadiállapot megszűnte után újabb ezrek és ezrek fogják elhagyni Vajdaságot. A grandiózus értelmetlenségben ennek a kitarításnak talán mégis lehet némi értelme. [...] Május 16. [...] A világon mind többen sürgetik a bombázás azonnali megszüntetését. Ezzel természetesen magam is egyetértek, de ha arra gondolok, hogy az abbahagyás a vadkan hatalmának meghosszabbítását eredményezné, undor vesz erőt rajtam. Hova jutunk, ha a romokon megerősíti hatalmát? Ezzel a dilemmával Konrád György sem számol, mert nem itt kell élnie. [...] Május 19. Nyugodt éjszaka után sorbaállás. Sehol semmi. Benézek a tanszékre. B. J. teljesen abszurdnak látja a pillanatnyi helyzetet. Nagyon egyetértek vele.”²¹

Az utolsó bejegyzés július 17-én:

„Annyi habozás és taktikázás után Vuk nagy tüntetést szervezett Kragujevacon. A hatalom továbbra is a honmentő hős szerepében tetszeleg, rendületlenül arról szónokolva, hogy minden rendben. Nem tudjuk, mi lesz.”²²

Utasi Csaba halálakor Végel László így búcsúzott el tőle:

„A magyar folyóiratok történetében ritka esetnek számít, hogy az egypárti hatalom egymás után kétszer is betiltsa a folyóiratot, mint ahogy ez történt a hetvenes évek elején, de az is ritkaságnak számít, hogy a repressziót nem követte civil tiltakozás. A közös-

²⁰ Bányai János.

²¹ Utasi Csaba: Abszurdumok abszurduma. Háborús napló. 1–3. *Híd*, 2001. 4. 351–367.; 2001. 5. 521–538.; 2001. 6. 716–732.

²² Utasi Csaba: Abszurdumok abszurduma. Háborús napló. 3. *Híd*, 2001. 6. 731.

ség néma maradt, ami érthető, hiszen a bársonyos forradalmak szellőjére akkoriban még a legradikálisabb keleteurópai ellenzékiek sem gondoltak. A betiltások után új főszerkesztőt kellett választani. Új főszerkesztőt kellett választani, hogy valamiképpen megőrizzük a folyóiratot, s később átadjuk a fiataloknak. Egyszerre kellett megőrizni a létét és a szellemiségét, ami kockázatos feladatnak tűnt, hiszen nem tudtuk, mit hoz a holnap. Legtöbben Utasi Csabára gondoltunk, ő őrizte meg legjobban higgadságát, ezenkívül bízunk megőrző szellemiségében. Kimondtuk a nevét, ő pedig higgadtan s habozás nélkül közölte, hogy vállalja. Mindig is hajlamos voltam a szellemi kalandosokra, kockázatokra, s talán a kelleténél nagyobb nyugtalansággal vert meg a sors, de ezek után még nagyobb megbecsüléssel gondoltam az értékőrző, értékmentő Utasi Csabára, mert ő vállalta köztünk a legnagyobb szellemi kalandot, megőrizni valamit és átadni az új nemzedékeknek. A tőmondat, a »vállalom«, ma is a fülemben cseng. Az idők múltával értettem meg, hogy a mélyről jövő, értékőrző magyar konzervativizmus credójával találkoztam. [...] Az utolsó sétánkon megdöbbenet hallgattam keserű szavait. Arról beszélt, amiről senki sem mer töprengni, vagy csak félve szól róla, hogy az utolsó húsz évben is utat tévesztettünk. Úgy éreztem, hogy vagy nyilvánosan elmond mindent, az értékőrző értelmiségi leleplezi a körülötte dívó hamisságot, vagy a halált választja. A remete hű maradt önmagához: az utóbbi mellett döntött. Aki akar, ebből is sokat ért. Nagyon jól tudta, hogy sohasem volt szabad mindent elmondani – most sem szabad.”²³

23 Végel László: A remete távozott. *Híd*, 2010. 10. 3–5.

■■■ INTERJÚ ■

Mennyiben lehet objektív a kritika ?

Bármilyen erős is időnként az objektivitás kívánalma, nem hiszem, hogy ez valahova is vezethet. Az ember egy egész világot cipel, hordoz magával a gyermekkorától kezdve, úgyhogy nem mozoghat valamiféle „objektív” szférákban. Más kérdés, hogy ha egy kicsit is ad magára, akkor természetszerűleg nem fog erről a műről így írni, arról pedig amúgy. Ez természetes, de amit leír, az nem objektív.

Bosnyák István nemzedéki kritikusként tartja, Önnek viszont fenntartásai vannak ezzel a kifejezéssel kapcsolatban. Melyek ezek a fenntartások?

Nagyjából a következőképp áll a dolog: részben nemzedéki kritikusként tartom magam, hiszen a *Symposion* volt az, amelyhez egészen fiatalon csatlakoztam. Az megint más kérdés, hogy miért is csatlakoztam, hogyan. A *Symposion* kezdetben nem olyan műhely volt, ahol az akkori ízlésem prezentálható lett volna. Nagyfokú elégedetlenséggel érkeztem ide a Magyar Tanszékre, megvolt bennem az igény, hogy a vajdasági magyar irodalommal valamit kellene csinálni, hogy nem jól mennek a dolgok, hogy túl talajszinti, túl állóvíz-jellegű ez az irodalom. Magatartásom azonban még korántsem kristályosodott ki. Befelé élő, titkos lázadó voltam, ennek ellenére csatlakozhattam, mert kezdetben a *Symposion*t is hasonló elégedetlenség fűtötte. Találkoznunk lehetett tehát, és természetszerű, hogy az első periódusban egymásra hatva alakultunk, és alakítottuk ki azt a bizonyos – nevezzük így – nemzedéki magatartást. Bár ez idővel módosult, megoszlott, a nemzedéki vonatkozásokat soha meg nem tagadtam, ma sem tagadom őket. Logikusnak tartom viszont, hogy az ember bizonyos harcok megvívása után egyszer csak eljut oda, hogy már a maga világában mozog, a maga eszményeit próbálja követni, mindennemű külsőleg létező kívánalmaktól függetlenül. Annyiban nem tartom tehát nemzedéki kritikusként magam, hogy már régóta a magam világát próbálom építeni, úgy, ahogy tudom, a legjobb belátásom szerint.

Voltak olyan előítéletei, amelyekkel leszámolt azóta, amikor még inkább nemzedéki kritikus volt?

Nem annyira előítéleteim voltak, hanem inkább illúzióim. Olyan illúziók, többé-kevésbé az egész nemzedék át volt itatva ezekkel, hogy a vajda-

sági magyar irodalmat meg lehet váltani, hogy állandó munkával jóval magasabb szintre lehet emelni. Ilyen illúzióim voltak, de aztán később rájöttem, hogy nem olyan könnyű ez, nem olyan egyszerű...

Miért?

Az induló irodalmár általában úgy képzei, hogy az irodalomra a szűkebb vagy tágabb társadalmi közönségnek szüksége van. Később rádöbben, hogy koránt sincs így. Pillanatnyilag úgy látom, hogy ezen a téren javulást nem is lehet várni. Az úgynevezett technikai fejlődés irodalomellenes. Nemcsak arra gondolok, hogy a televízió és más technikai eszközök mennyi időt rabolnak tőlünk, hanem arra is, hogy a felgyorsult élettempó mind távolabbra és távolabbra sodorja az irodalomtól az emberek többségét. Különben is, tévhit az, hogy az irodalmat a nagy tömegek be tudják fogadni. A művészet, bármilyen arisztokratikusan hangzik is, az emberi önteremtés olyan szférája, amely nem lehet milliók és milliók közkincsévé. Ezt sem láttam, láttuk be akkor. Azt hittük, ha az óvodában vagy még az óvodáskor előtt elkezdődne az intenzív művészetre nevelés, akkor minden megoldódik. Mire az emberek elérik a felnőttkort, képtár-látogatók, versolvasók, regényolvasók és hangversenyhallgatók lesznek, holott nincs így, és nem is lehet így....

Valószínűleg akkor hangsúlyozzák leginkább, hogy a művészetet a tömegek követelik, a „nép” követeli, amikor legjobban manipulálnak vele, amikor olyan művészetet támogatnak, amely szigorúan bizonyos politikai célokat szolgál.

Igen, ez feltétlenül így van. Amint a művészetet eszközzé nyomorítják valamely társadalomban, igen élesen merül föl a művészet és a nép relációja és az a rettenetes kíváncsi, hogy közérthetőnek kell lenni...

... olyankor nincs szüksége a művésznek a művészetre, akkor ráfognak, hogy a népnek van rá szüksége.

Persze, természetesen.

1972-ben az Új Symposionban a következőket írta: az íróknak egy időszakban „frontáttörésük egyetlen lehetőségét a »tiszta irodalomban« kellett felismerniük. Választásuk az adott pillanatban talán helyes is volt, hisz lemondtak ugyan a TEL-

JESSÉG igényéről, de legalább munkájukban nem zaklatta őket tovább senki.”

Igen, emlékszem az írásra.

Ezzel függne össze a mai költészeti irány is?

Nem tudom... Specifikus pillanata volt az a jugoszláviai magyar irodalomnak, ott az ötvenes években. Jugoszláv szinten már lejátszódott a szocializmussal való leszámolás, nálunk azonban a dolgok természete és az inercia törvénye szerint ez a folyamat elhúzódott. Az irodalompolitikai pozíciókat jobbra olyan emberek tartották még, akik titkon vagy nyíltan, burkoltan vagy leplezetlenül a szocializmus elveit vallották. Ők képezték az egyik erőközpontot, a másikat pedig a helyi színek elméletét követő alkotók csoportja. Két fő erő működött tehát, és a fellépő fiatalok, mivel egyik csoporttal sem akartak szorosabb közösséget vállalni, megindultak az úgynevezett „tisztá irodalom” útján. Csak minél távolabb a közéleti kérdésektől, hogy újra helyet biztosíthassanak az esztétikai szépségeknek a vajdasági ég alatt. Ilyen értelemben gondoltam akkor a „tisztá irodalom” követőire. Mai költészetünket viszont nagyon nehéz lenne egyetlen terminussal megjelölni. Különböző tendenciák vannak most már jelen, sokkal bonyolultabb az összkép, mint volt akkor. Egyesek persze a „tisztá irodalmat” művelik ma is, de ez nem domináns. Irodalmunk az elmúlt években válságba jutott, a lényeges kérdésekhez alig, vagy egyáltalán nem szólt hozzá, megint „irodalmat” produkált. Ez azonban más, ez csak hasonlít az akkori szituációra, de nem azonos vele.

Második könyvében két mottó szerepel. Az egyik Antiszthenészről származik, és így szól: „Legyek bolond inkább, semmint megelégedett.” Utánanézttem a lexikonban, hogy ki is volt Antiszthenész, ez áll róla: „a cinikus iskola megalapítója, Szókratészben főleg a gazdagság megvetését, a bajok türelmes elviselését, a jellem függetlenségét, az önuralmat bámulta, de ezeket a tulajdonságokat annyira eltúlozta, hogy Platón joggal mondhatta róla: a gögöd kabátod lyukaiból kandikál felém.” Önnek eszményképe Antiszthenész?

Nem, szó sincs róla. A könyvnek, mint említette is, két mottója van. Az egyik a magam kis versikéje. Már megkérdezték tőlem, hogy hát minek is ez a rossz vers ide? Mit válaszolhattam volna, nem vitatkozhatom arról,

hogy jó-e vagy sem, nem is érzem magam költőnek, különben is más funkciót szántam annak a néhány sornak. A vers ugyanis egy kilátástalan és végsőkéig reménytelen pillanatot rögzít. Ha az ember nem tanult meg illőn vonulni bizonyos irodalmi helyzetben, akkor hajítsa el a fegyverét, mondjon le összes régebbi ábrándjáról, és várja a teljes lezárulást, a halált. Ezt üzeni a vers, de rögtön utána ott az Antiszthenész-mottó, hogy mégse, nem szabad. A két mottó tehát csak együtt alkot szerves egységet. Antiszthenésszel kapcsolatban azonban még valamit meg kell említenem: Nem az itt a lényeges, hogy Antiszthenész mondta, hanem hogy mit mondott. Azt hiszem, egy-egy irodalomban ott kezdődnek a nagy bajok, amikor az írók a meglegedettséget választják, amikor a tágas utakon indulnak, amikor hagyják magukat vitetni az árral, amikor tehát nem vállalják a szembenézést, ami rengeteg ellenállásba ütközhet. Nem véletlen, hogy kevés az olyan kritikusunk, aki huzamos időn át folytatni tudná az antiszthenészi értelemben vett munkásságot. Nem lehet. Kisezer ellensége támad, akik nem tudják, és nem is akarják belátni, hogy magasabb eszmények és célkitűzések parancsára veszi elő ugyanazzal a szigorral az elébe kerülő alkotásokat. Ha viszont a kritikus enged a nyomásnak, és lemond az antiszthenészi attitűdről, máris eltévedt ember. Megtömhethi az újságok lapjait különféle kis recenziókkal és kritikákkal, és mondhat kisezer bölcsességet, mindaz elúszik valahol. Elúszik, mert nincs mögötte az az erkölcsi töltés, hogy nemcsak írni kell, hanem valamiért írni. Nem azért írni tehát, mert megjelent húsz könyv, és milyen jó, hogy húsz könyvről írhatok. Nem, a kritikus feladata más: az, hogy mindig nevükön nevezze a dolgokat. És ha ezt megteszi, sohasem lehet elégedett.

József Attila mondta: „láttam a boldogságot én, lágy volt, szőke és másfél mázsa ...”

Igen, az *Eszmélet*ben...

Ez polgári szempontból kellemetlen, kényelmetlen életforma. Viszont ha mégis csinálják, akkor csak találnak benne valami kielégülést...

Igen, polgári szempontból nagyon kellemetlen, hiszen kinek okozhatna örömet, ha egy-egy írásáért ferdén néznek rá, néha nem is köszönnek neki. Megezik az is... Valóban, ez borzasztó kellemetlen, ugyanakkor azonban ennek a ténykedésnek metafizikai dimenziója is van. Metafizikai annyiban, hogy az ember nem tudja, van-e értelme annak, amit csinál,

nem is hagyatkozik a jövőre, az a legnagyobb balgaság lenne, ugyanakkor azonban feltételezi, hogy mégiscsak feladatot teljesít, ha tisztességesen és végsőkéig konzekvensen – amennyire már ember végsőkéig konzekvens lehet – megpróbálja az irodalom útját egyengetni.

Tehát a kritikus munkája szükséglete is olyan belső szükséglet, mint a költő belső szükséglete, hogy verset írjon?

Nem, nem olyan. Ha ezen az ösvényen indulnánk, nagyon gyorsan ahhoz a kaján konstatacióhoz jutnánk, amit éppen a hiúságukban megsértett alkotók szoktak a kritikus fejéhez vágni, tudniillik, hogy valójában minden kritikus elvetélt költő. A kritikusban is működik belső kényszer, de nem az önkifejezés kényszere. A költőn átráng egy pillanat, és ezt a pillanatot megpróbálja versstruktúrává szervezni. A kritikusknál nem így van. Nem akkor ül le kritikát írni, ha ilyen vagy olyan érzések, gondolatok kerítik hatalmukba. Mindig is az egész irodalmat, egész szellemi életet tartja szem előtt, és egyetlen vezérlőcsillaga van, hogy minél magasabb rendű, minél teljesebb értékű művekkel gazdagodjon az irodalom. Azzal is teljes mértékben tisztában van persze, hogy nem ő az, aki az irodalmi színvonalat emelheti. Mert a kritika másodlagos, mindenképp másodlagos műfaj, még ha ott él is benne a remény, és enélkül nem lehetne dolgozni, hogy mégiscsak hozzájárul az igények parazsának ébrentartásához. Más különben a folyóiratok postaládává szürkülnek, a könyvkiadás esetlegessé válik, az egész irodalom visszafejlődik. Megelégszik magával. Ragyogóak a mennyiségi mutatóink, fontos, hogy 50 vagy 60 költőnk meg írónk meg mindenünk van, minden nagyon jó, megy a kocs... Pedig hát az emberben eredendően ott él a vágy vagy akarat, hogy minél többet és minél jobbat.

Az irodalomkritikusnak bizonyos szociálpszichológiai szakértelemmel is bírnia kell. Ön mondta az imént, hogy az erkölcsi szempontok is fontosak...

Már olyan értelemben, hogy a kritikust nem az író, hanem a maga erkölcsé érdekli... A szociálpszichológiai és egyéb szempontok minden kritikusknál más szerepet játszanak. Itt nálunk is, és nagyon jó, hogy így van. Egyes kritikusainkat, irodalomtörténészeinket elsősorban az irodalom eszmei dimenziója érdekli. Mások mindenekelőtt az irodalmi tényekre összpontosítanak, begyűjtik, leltározzák azokat, rokonvonásokat emelnek ki, paralelleket húznak meg. Megint mások a forma vizsgálatát teszik meg elsődlegesnek stb. A magam gyakorlatában megpróbálok minél

komplexebbé tenni a kritikát. Először is megkeresem azokat az elemeket, mozzanatok, amelyek esztétikai érvényességet, hitelt biztosítanak – vagy nem biztosítanak – egy-egy műnek. Amíg ezt a magam számára nem tisztáztam, addig nem indulok el, addig nem érdekel, hogy miféle eszmei, etikai vagy lélektani mozzanatok sűrűsödnek a szövegben. Persze nehéz így dolgozni, mert nincsenek csalhatatlan instrumentumaink. Nem mondhatom, hogy, íme, itt a pogácsaszaggatóm, evvel leborítom a művet, ha aláfér, akkor alkotás, ha nem, nem. Ilyen instrumentum nincs, de azért a több ezer éves irodalom kínál bizonyos támpontokat, amelyek segítségével még a legújszerűbb, a „legvadabb” avantgárd szövegeket is meg lehet közelíteni. Egyik kritikusom megállapította például, hogy a közepes vagy mérsékelt avantgárd híve vagyok. Ezt teljesen elfogadhatatlan és képtelen dolognak tartom. Engem nem érdekel, hogy van-e legavantgárdabb avantgárd, mérsékelt avantgárd és maradi avantgárd. Nem tudok az irodalomról így gondolkodni. Számomra az avantgárdban is az az elsődleges, hogy irodalom-e vagy sem. Ha irodalom, nem érdekel, hogy mérsékelt, ilyen vagy olyan, ha viszont nem irodalom, ha a szöveg nem tud meggyőzni arról, hogy csakugyan esztétikai érték, akkor kínálhatja a legbombasztikusabb fogásokat is akár, nem érdekel túlságosan. Mert akkor már az irodalmon kívül látom a helyét.

Jelenleg a fiatalok miért vonzódnak inkább az irodalom elméleti, mint történeti kérdései iránt?

Nem tudom, mennyire látom pontosan a dolgot, sajnos, egzakt mutatókkal nem rendelkezem. Megítélésem szerint az elmélet azért vonzóbb a fiatal, induló kritikuskok, egyáltalán az irodalommal foglalkozó fiatalok számára, mert pontos fogódzókat, módszereket kínál, amelyeket meg lehet tanulni. Az irodalomtörténész munkája más. Az irodalomtörténetírás csak akkor „értelmes cselekedet”, ha nem azért söprögetjük a múltak udvarát, hogy egyszerűen leírjuk az egybekotort kupacot, hanem ha ugyanakkor, legjobb mai tudásunk szerint, újra megmérjük az egykori produkciót. Az irodalomtörténetírás tehát kritikusi cselekedet is. És úgy látom, hogy míg az elméleti dolgokat azok is el tudják sajátítani, akiknek nincs kifejezettebb érzékük az irodalomhoz, addig a kritikusi mérlegelés műveletét már kevesebben. Milyen példával illusztrálhatnám ezt? Mindnyájan emlékszünk rá, hogy jó tíz évvel ezelőtt működött itt Újvidéken egy úgynevezett strukturalista iskola. Boldog-boldogtalan, szinte mindenki strukturalista lett. Csak úgy sisteregtek a különféle grafikonok, a különféle mutatószámok. Az irodalomról, persze, ilyen

eszközökkel is lehet beszélni. Kimutatom, megrajzolom, különféle terminus technicusokat dobok be, csak épp a műről nem mondok túl sokat...

... műszaki rajzoló kvalítások is szükségeltetnek...

Igen... Nem állítom természetesen, hogy az egész elmélet ilyen. Távoloról sem. De az elméletnek részterületei vannak, s ha valaki rászabadul egy ilyen részterületre, amilyen a strukturalizmus is, akkor a részterület mechanizmusát elsajátítva azt hiszi, hogy máris pontosan meg tud mérni valamit. Holott munkája csakis parciális lehet, szemben a kritikai tevékenységgel, melynek elvben mindig komplexnek kellene lennie. Azt jelenti ez, hogy az igazi kritikusként, példánknál maradván, a strukturalizmushoz is kell konyítania, de nem szabad megengednie egy pillanatra sem, hogy bármely elméleti vonatkozásrendszer eluralkodjon a gondolkodásán, mert azt a művek sínnyelnek meg. Itt, ebben kell keresni az említett jelenség gyökerét. Az induló, még bizonytalan fiatalok biztos fogódzókat akarnak a kezükbe. Tudni akarják, hogy ilyen meg ilyen eszközökkel ilyen meg ilyen eredményre jutnak. Arról sem szabad azonban megfeledkezni, hogy a fiatal embert, amint berobban az életbe, akár a kisbetűs, akár a nagybetűs életbe, nem az irodalomtörténet érdekli. Nemzedékeket például felléptekor nemhogy hidegen hagyta, hogy mi is történt itt Vajdaságban, mondjuk, 30–40 évvel azelőtt, hanem kereken kimondta, hogy vajdasági irodalom nem volt és nincs. A fiatal lélek nem tud a múlt felé tájékozódni. Az irodalomtörténeti igényeket az évek hozzák meg, amikor már az ember elkezd gondolkodni a léten, elkezd gondolkodni azon, hogy honnan jött, merre tart, hogyan, miért, tehát amikor már óhatatlanul visszafelé is tájékozódik az időben. Ez a fiataloknak nem sajátja, igénye, ambíciója. És nem is lenne jó, ha az irodalomtörténet iránt érdeklődnének. Mondják csak, hogy nem érdekes. Miféle *Kalangya*, miféle *Híd*, miféle Csuka Zoltán... Nem érdekes... itt vagyunk mi, most kell ütni a vasat. És csak üssék is, úgymint rá kell majd jönniük, hogy a világot, sajnos, nem lehet kiforgatni a sarkaiból.

Ezek szerint Ön már nem fiatal? Valamikor kevesebbet foglalkozott irodalomtörténettel, inkább az akkor megjelent művekre reagált...

Így van, de csak bizonyos fenntartásokkal, mert itt sem lehet merev határvonalakat húzni. Az elmúlt évek során foglalkoztam a friss produkcióval is, noha tény, hogy a *Kalangya* már huzamosabb ideje érdekel.

Fel tudná idézni azt az időszakot, amikor felébredt ez az érdeklődése? Valószínűleg voltak olyan kérdések, amelyekre nem talált választ, és akkor fordult az intenzívebb történet-kutatás felé...

Nagyjából rekonstruálni tudom. Számomra nagy élményt jelentett Bori Imre irodalomtörténete. Már kéziratban megismerkedhettem vele, és bepillantást nyertem egy olyan világba, amelyről szinte fogalmam sem volt. Említettem már, hogy nemzedékem radikálisan tagadta a vajdasági irodalom múltját és jelenét. Érdekes módon nem sokkal fellépésünk előtt, *Vajdasági ég alatt* című antológiája előszavában még Bori Imre is azt állította, hogy itt minden a felszabadulás után kezdődött, ami előtte volt, többé-kevésbé mellőzhető... Időközben őbenne is, bennünk is lejátszódtak bizonyos transzformációk, és, mondom, nagy meglepődéssel láttam, hogy mégiscsak volt irodalmunk. A *Kalangyáról*, a *Hídról*, néhány íróról persze tudtam korábban is, de hogy milyen sokrétű törekvések egzisztáltak itt, azzal csak ekkor ismerkedtem meg közelebbről, és ekkor pattant ki bennem az érdeklődés szikrája. Ehhez járult hozzá aztán az, hogy a hetvenes évek legelején a Rádió felkért, írjak a *Rádióiskola* egy sorozatába a *Kalangyáról*. Vállaltam, és még nagyobb volt a meglepetésem, mert rendkívül érdekes anyagra bukkantam. Ellentmondásokkal zsúfolt folyóirat... levegőtlen vergődés csaknem tizenhárom éven át. Nekem mindez szenzáció volt. Nem mintha a jugoszláviai magyar irodalom valamiféle csúcseit fedeztem volna fel. Nem. De végignézni azt a vergődést, ráeszmélni, hogy igen, az az irodalom ezért meg ezért olyan, amilyen, ez élmény volt számomra akkor, és azóta is foglalkoztat, annál inkább, mert még mindig nincs kellőképpen megvilágítva a *Kalangya*-ügy.

Azt hiszem, a háború utáni hangulat is hozzájárult ehhez...

Több minden játszott közre. Elsőként az, hogy a fölszabadulás után a *Kalangya* gyanús volt. Az új társadalomnak nem volt szüksége a polgári, kisebbségvédelmi *Kalangyára*, annak politikai semlegességet hirdető programjára, amely mögött igenis pontosan kimutatható politikai elkötelezettség húzódott meg. Elég pillantást vetni első háború utáni antológiánkra, a 47-es *Téglák*, *barázdákra*, amely minden szerepeltetett íróról rövid kis életrajzot, bibliográfiát is közöl. Több alkotónál egyszerűen letagadtattott a *Kalangyával* való együttműködés. Miért? Mert nem volt ildomos azzal kérkedni, hogy a *Kalangyának* is dolgoztak. A kalangyás tradícióval szembeni ellenszenvet táplálta aztán az is, hogy

az ötvenes évek elejétől kezdődően ismét felerősödött a helyi színek elméletének hagyománya, mégpedig a misztifikáció jegyében. Elmaradt a differenciáció, senki sem mérte föl kritikusan a folyóiratot, azok sem, akik Szenteleky nyomdokain haladtak tovább. Éppen ezért a hatvanas évek elején fellépő *Symposion*-nemzedéknek radikálisan szembe kellett helyezkednie a föléledt hagyománnyal. Nem is kutattuk az árnyalatokat, hanem a teljes nyíltság, a jugoszláv irodalmakkal és a világirodalommal együtt lélegző új irodalmi eszménye nevében mindenestül elvetettük, „kíradíroztuk” a regionális irodalmat. Egységesen, és mondanom sem kell, részben igazságtalanul, hiszen nem ismertük a megtagadott anyagot.

Véleménye szerint a „couleur locale” elmélet mennyiben támadt fel amiatt, mert a Tájékoztató Iroda határozata után elhidegültek a kapcsolatok Magyarországgal?

Nem hiszem, hogy ez lett volna az oka. A kalangyás írók, akik átvészelték a háborút, nem tudtak szóhoz jutni a szocrealizmus időszakában, nem az ő világuk volt az, és ők maguk sem voltak az akkori világé. Szirmai Károly évekig hallgatott, Herceg János sem valami sokat publikált, azt hiszem, a *Bors és fahéj* csak valahol ott 1951-ben jelent meg.²⁴ Amikor azonban föllazult a szocrealizmusnak, a társadalmi elvárásoknak a diktátuma, úgy érezhették, hogy íme, itt a pillanat, most folytatni lehet mindazt, amit ezer okból kifolyólag nem tudtak kiteljesíteni a két háború között. Csak jelzéseket hagyhattak fenn. Nem hiszem tehát, hogy a couleur locale elmélet „feltámadása” közvetlen kapcsolatban lenne a tájékoztató irodás hercehurcával vagy a politikai helyzettel. Nem, egyszerűen felszakadtak a zsilipek, és íróink megpróbálták ugyanúgy haladni tovább, ahogyan a háború előtt haladtak.

Arról beszélgettünk egyszer, hogy a Kalangyának is radikálisabb programja volt, mint sokáig hittük. Említette, hogy hozzájutott egy betiltott Kalangya-számhoz. Mondana erről valamit?

Igen, Várady Tibor révén. Érdekessége az, hogy tisztán kisebbségi szám. Amikor a királyi diktatúra szigora kissé fölengedett, és a politikai erők is jobban mozoghattak már, a kalangyások mintegy az állam az államban képletére megpróbálták szervezni a jugoszláviai magyarság szellemi életét, egészségügyét, gazdasági életét stb. Ilyen jellegű cikkek gyűjteménye

²⁴ Herceg János: *Bors és fahéj*. Noviszád, 1950, Testvériség-Egység.

a betiltott szám. Nincsen benne semmi nacionalizmusszag, gyűlölködés vagy irredentizmus, ennek ellenére a cenzúra nem sokat gondolkodott, hanem szokásától eltérően az egész számot betiltotta. Ez volt, ez történt... A betiltás vissza is vetette a *Kalangyát*, hosszú hónapokig megint nem tudott megjelenni.

Milyen nehézségekkel találja szembe magát az irodalomtörténész, amikor a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalmat kutatja?

Nehézségek vannak, mint minden kutatási területen, de ma már könnyebb az ember dolga, hiszen megvannak az alpművek, amelyekre támaszkodni lehet, melyek kijelöltek bizonyos csomópontokat. Ugyanakkor még mindig gondot okoz, hogy nem készültek el a vonatkozó bibliográfiák. Ezeknek egyike-másika már készül, de a jugoszláviai magyar irodalom két háború közötti korszakának alaposabb, részletekbe menő történetét majd csak akkor lehet megírni, ha rendelkezésünkre állnak a bibliográfiák is.

Tartogatnak meglepetést számunkra ezek a bibliográfiák?

Nyilván tartogatnak. A készülő anyagot nem ismerem, csak annyit tudok, hogy az Intézetben folyik ilyen munka, készül *A Mi Irodalmunk* teljes anyagának a bibliográfiája, a 20-as évek bibliográfiája. Mindez nélkülözhetetlenül fontos, mert enélkül az ember csak a már amúgy is ismert könyvekre, folyóiratokra támaszkodhat, holott a bibliográfiai kutatás egész sor olyan anyagot is szokott eredményezni, amelyről fogalmunk sincs.

Sokkal nagyobb méretű könyvkiadás folyt, mint az a köztudatban él. Nyomdák voltak...

Hát, olyan túl nagy méretű könyvkiadás azért nem folyt, ez az igazság. Nem folyt, és szervezetlen volt. Nyomdák ugyan működtek, de a szervezett könyvkiadásra inkább csak kísérletek történtek. A *Kalangya könyvtár*, a *Jugoszláviai magyar könyvtár*... ilyen sorozatok indultak, de a helyzet mégiscsak az, hogy az alkotók többsége kénytelen volt maszek alapon kiadni a könyveit.

A köztudatban milyen előítéletek, téves elképzelések élnek a két háború közötti irodalommal kapcsolatban? Mennyi előítélet él?

Őszintén szólva viszolygok kissé a köztudat szótól. Nem hiszem, hogy létezik itt nálunk olyan köztudat, amelyben máris élne a két háború közötti irodalmunk. Van néhány emberünk, aki figyelemmel kíséri a korszak eseményeit, és vannak egyetemistáink, akiknek tananyaguk a jugoszláviai magyar irodalom... Hogy mennyi előítélet él az egész korszak tekintetében, nem tudnám megmondani. Csak arról beszélhetek, hogy milyen példákra bukkantam a magam területén, mert ott csakugyan ráfutottam néhányra, amely meggyökerezett már, ha nem is a köztudatban, de az irodalomtörténetírásban vagy értekező prózában...

... irodalmi köztudatban...

Mondjuk, az írók köztudatában. Ha példát is kell említeni, Szentelekyt hoznám fel, akivel elég mostohán bánnak újabban egyesek. Elég mostohán, mert nem veszik tekintetbe mindazt, amit leírt, hanem bizonyos részletkérdésekre összpontosítanak, és úgy hasonlítják össze őt másokkal. Ez történt a Kázmér Ernő-kismonográfiában.²⁵ Vajda Gábor azt bizonygatja, hogy Szenteleky betegesen ragaszkodott a vezérséghez, pedig bizonyíthatóan nincs így. Szentelekyben sokkal nagyobb önfeláldozás lobogott, semmint hogy a kellemetlen és az ő egész lényével, egyéniségével össze nem egyeztethető beteges vezérekedést rá lehetne aggatni. Olyan megbélyegzés ez, ami szükségtelen az irodalomtörténetírásban. Vagy vegyünk egy másik példát. Egyesek makacsul félrehallják Szentelekyt, és azt bizonygatják, hogy sokkal retrográdbb programot adott, mint, mondjuk, Havas Emil, aki hát, istenem, nagyon nagy diletánsa a két háború közötti irodalomnak. De megemlíthetek egy furcsa következtetési rendszert is. Eszerint Szenteleky a helyi színeket követelte meg az írótól, s mivel megkövetelte, valójában a regionális bezárkózás elméletét hirdette meg. Ebből kifolyólag aztán az az irodalom, amely a két háború között a *Kalangya* tájékán létrejött, nem is lehetett más, mint amilyen: röghözkötött, tempomtorony-perspektívájú stb. Pedig nem így állnak a dolgok, hanem pont fordítva. Szenteleky éppen azért írta meg a maga elméletét, rengeteg kompromisszummal, belső ellentmondással,

²⁵ Vajda Gábor: *Kázmér Ernő szellemi arca*. [Újvidék], 1980, Forum – A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete.

tévelygessel együtt, mert a vidéki irodalmat szerette volna előrébb lendíteni. Nem az ő elméletéből következett a rossz irodalom, az eleve adva volt ezen a tájon. Gyöngye kis irodalom, és Szenteleky éppen a gyöngye erőket akarta dinamizálni, táborba hívni, hogy valamiféle mozgalom bontakozhasson ki. Nem Szenteleky elméletéből következett tehát az alacsonyrendű irodalom. Nem, ez feje tetejére állított elmélet.

Szenteleky sokáig tiltakozott is a vezérszerep, a programadó vezérszerep ellen...

Igen, tiltakozott, noha később aztán már vállalta, de nem vezérkedőn. S most megint egy kis kitérőt kell tennem. Sajnos, ha valaki Szentelekyt akarja csépelni, azonnal előveszi a levelezését. 1943-ban adták ki, Szenteleky halálának tizedik évfordulójára, tisztelegésül a vezér, a vajdasági Kazinczy emléke előtt. De szerencsétlen vállalkozás volt ez, mert Szentelekyt nem lehet pusztán a levelei alapján megítélni. A levelezésbe borzasztó dolgok is belesúsztak, és normális is, hogy belesúsztak, hiszen Szentelekynek, szegénynek, alkalmazkodnia kellett a piripócsi nem tudom kihez, végig mindenkire, mert a dilettantizmus egyik alapsmérve épp az, hogy a dilettáns bődületesen féltékeny a többi dilettánsra. Szentelekynek tehát állandóan egyensúlyoznia kellett a dilettáns figurák között, és természetes, hogy ezer olyan tarthatatlan dolgot is leírt, ami nem a legjobb meggyőződését képviseli. No de ezt mindig ráolvasni? Az még nem Szenteleky.

Véleménye szerint mennyire bizonyítja a provincializmusunkat, hogy íróink annyira érzékenyek a kritikára? Érzékenyebbek-e, mint nagyobb szellemi közösségekben?

Nem hiszem, hogy érzékenyebbek, nyilván mindenütt így van. Nem véletlen, hogy Schöpflin Aladár a következőket írja egy helyen: „Ritka kritikus tud a mi kritikára alkalmatlan talajunkban olyan biztos és független irodalmi pozíciót teremteni magának, hogy a teljes függetlenség nemes luxusát megkockáztassa.” Jó hetven évvel ezelőtt írta ezt Schöpflin, de ma is így van. A teljes függetlenség nemes luxusát nem lehet, illetve nagyon nehéz megkockáztatni, mert az alkotói hiúság nemcsak a dilettánsra jellemző, hanem minden íróra. A költő nem írná meg költeményét, ha nem volna meggyőződve róla, hogy remekművet ír. Vagy ha tudja is intíme, hogy messze van a Parnasszustól, akkor sem tudja elviselni, hogy erre valaki rámutasson. Nem tudom, hogyan lehetne ezt az álla-

potot meghaladni. Babits a *Könyvről könyvre* rovatában azt bizonygatta, hogy még a világirodalom legnagyobb remekművei sem tökéletesek. És ez így is van. A tolsztoji eszmeiségnek pl. megannyi vonatkozását nem lehet elfogadni, még a nagy tolsztoji regényekből is kilóg a lóláb. De így van ez más remekművek esetében is, egyszerűen azért, mert ember írta őket, és nem lehetnek egy mindentől elvonatkoztatott tökéletesség mintája vagy példája. Már most, ha ez normális jelenség, akkor mért ne lenne normális, hogy egy jóval kisebb irodalom jóval kisebb műveiben is akadnak azért itt-ott rövidzáratok. Irodalmunk azonban ezzel nem szívesen néz szembe. És nem csak a miénk. Nem hiszem, hogy például a mai magyar irodalomban véletlenül olyan a kritika, amilyen. Csak meg kell nézni! Ha folyóiratkritikákat olvas az ember, az a benyomása, mintha csupa nagy íróval állnánk szemben. Már oda jutott a magyar kritika is, hogy mind kevesebb benne az értelmes, nyílt emberi beszéd. Különbéféle csomagolási rendszerek divatoznak. És nem lenne jó, ha nálunk is ezek a rendszerek uralkodnának el, mert akkor megvan a békés irodalmi élet, csak éppen irodalom nincs.

A kritikus nem hiú?

Dehogynem, a kritikus is hiú, a kritikus is ember. Ha rámutatnak evidens vagy vélt hibáira, fogyatékoságaira meg azokra a fehér foltokra, amelyeket művei hagynak maguk után, éppúgy szenved, mint az író. Nincs különbség, talán csak annyi, hogy a kritikus, mivel maga is „ítélkező” ember, jobban bele tudja élni magát a róla író társa helyzetébe, és könnyebben elviseli a hiányosságok felhánytorgatását.

Az író azonban jobban kiszolgáltatja magát, kitárulkozik. A kritikus inkább élhet bizonyos eszköztárral, amely a legbensőbb énjét eltakarja...

Ezt nem egészen így látom. Ha valaki rászánja magát, hogy a nyilvánosság elé áll, vállalnia kell a rizikót, hogy művéről majd különféle véleményt alkotnak. Az írónak lélekben fel kell készülnie, hogy el fog viselni mindent, mert úgysem X.Y. véleménye a döntő abban, hogy a műve micsoda. Sajnos, nálunk még mindig azt hiszik egyesek, hogy ha a kritika vagy a kritikus kimond valamit, akkor jóvátehetetlen igazságtalanság történik. Pedig hát a kritikus dolga épp az, hogy minél tisztességesebben megfogalmazza az észrevételeit és ítéleteit. Hogy aztán a kritikájával mi lesz, az épp annyira nyílt kérdés, mint az, hogy mi lesz magával a műal-

kotással. Hiszen a kritikusnak, még egyszer hangsúlyoznám, nincsenek olyan instrumentumok a kezében, amelyekkel valamiféle döntőbíró vagy atyáúristen szerepében léphetne fel. Ebből viszont véletlenül sem az következik, hogy akkor pedig fogja be a száját. Hagyni kell, hadd végezze a munkáját, mint ahogy az író is hagyni kell. Problémák csak akkor merülnének fel, ha a kritikus tüzzel-vassal küzdene bizonyos szerzők bizonyos műveinek megjelentetése ellen. A kritikus azonban ilyesmit nem enged meg magának.

Épp a kritika és az irodalompolitika viszonyáról lenne itt szó, ugye? Tolnai mesélte, hogy amikor a Symposium-nemzedék, még felléptekor, erősen bírálta például Zákányt, nem is adták ki azokat a könyveket, és ő is közbenjárt, hogy megjelenhessenek... Mikor és mennyire fonódott össze a kritika és az irodalompolitika?

Elég bonyolult kérdés. Valóban úgy van, hogy a kiadói politika semmiképp sem lehet a kritikusok tevékenységének függvénye. Nem engedheti meg magának a könyvkiadó, hogy kritikusai vélemények alapján alkotókat temessen el. Ezt nem szabad megengedni. Ugyanakkor azonban van a kérdésnek egy másik vetülete is, nevezetesen az, hogy azért stabilabb kiadói politikára lenne szükség. Arra gondolok, hogy a kiadónak mégse amolyan mindent közzétevő kiadónak kellene lennie, hanem kritikai fölmérés útján meg kellene határoznia a közölhetőség alsó határát. Az utóbbi időben nemigen látom működni ezt a mérce-rendszert.

Mi a véleménye a recenzió intézményéről, és arról, ahogy élnek ezzel az intézménnyel?

A recenziót nagyon szerencsétlen intézménynek tartom. A kiadó újabb gyakorlatában a recenzió már nem névtelen. Az impresszumból pontosan tudjuk, hogy ki véleményezte a kéziratot. Rendben van, de hát mit ér az, hogy ott a recenzió neve? Ezzel az olvasó még semmit sem kap! Sokkal vonzóbb lenne, de alighanem keresztülvihetetlen is, ha a könyvekhez függelékként csatolnák a recenziókat. Az már felelősség volna. Így nem. A recenzió neve így pusztán védjegy. Majdnem semmi. Amikor még a kiadóban dolgoztam, azt tapasztaltam, hogy ha egy-egy rossz kézirat negatív recenziót kap, arról bármikor jó, pozitív recenziót is be lehet szerezni. És akkor mi van? Az első semmit sem oszt és szoroz. Mindenképpen a kiadóban dolgozó szerkesztők kritikusságát kellene te-

hát valahogy növelni, mert ha a recenzensektől függ, esetenként dilettáns művek is megjelenhetnek.

Ez egyfajta felelősségáthárítás...

Az, tulajdonképpen az. Oda-vissza. Bár úgy tudom, hogy a recenziót nem a kiadó találta ki, hanem törvény írja elő. Akkor sem tartom azonban szerencsés megoldásnak.

Ön recenzeál könyveket?

Ha felkínálnak ezt-azt, igen...

Milyen érzéssel?

Attól függ, milyen kéziratot kapok. Vagy úgy, hogy szíves-örömet írom meg a jelentést, máskor meg kevésbé szívesen... De mondom, nem látom a recenzió igazi funkcióját. Mert az is borzasztó lenne, ha az alkotó ki lenne szolgáltatva a recenzensnek, ha kénytelen lenne fejet hajtani néhány flekkes észrevételek előtt. Ez is borzasztó lenne.

A recenzió egy kritika a sok közül...

Így van, egy kritika a sok közül. Azt a luxust azonban, sajnos, nem engedheti meg magának a kiadó, hogy 5-6 recenzensnek adjon ki egy-egy kéziratot. Pedig csakis akkor alkothatna róla teljesebb képet.

Hogyan emlékszik vissza a szerkesztői pályafutására?

Végső fokon szívesen emlékszem vissza arra a hét-nyolc évre. Módomban állt amolyan kisebb harcokat vívni bizonyos kéziratokért, úgyhogy nem volt egészen hiábavaló az ottani ténykedésem. Persze azonnal hozzátenném azt is, hogy még illúziókkal teli korszakom volt az. Hatvannyolcban például terjedelmes, vitára felszólító cikket írtam könyvkiadásunkról, a könyvkiadó embereit, sőt magamat sem kímélve.²⁶ Elsősorban az foglalkoztatott, hogy miként is lehetne teljesen nyílttá tenni könyvkiadásunkat, ugyanakkor pedig bezárni mindenféle kiskaput. Egy eszményi könyvkiadás képe lebegett tehát előttem, s akkor még úgy láttam, hogy a

²⁶ Utasi Csaba: Könyvkiadásunkról. *Új Symposion*, 1968. 41. 29–31.

cél megvalósítható. Jellemző azonban, hogy cikkemre csak a könyvkiadó főszerkesztője meg, azt hiszem, még egy ember válaszolt.

Akkor volt az a vitája Bogdánfival...

Akkor, igen, akkor volt az a vitám...²⁷ Mondom, szívesen emlékszem vissza, mert a *Symposion*-sorozatot gondoztam, valóban nagy kedvvel. Nem beszélve arról, hogy a sorozat egyik-másik könyvéért csakugyan közelharcot kellett vívni. Mert akkor még az *Új Symposion* olyan folyóirat volt és a munkatársai olyan alkotók, amelyet és akiket minduntalan félretett volna a Kiadó.

Gerillaharcosok...

Nem egészen gerillaharc, de voltak összetűzések. Igen élesen merült föl ugyanis a mércék különbözősége. Egyesek a hagyományos vajdasági irodalmat erőltették, nyomták volna, én meg inkább azt, ami frissnek, újnak, értékesnek látszott. Az állandó belső sűrűlődst nem lehetett elkerülni.

Véleménye szerint a ma megjelent legfontosabb külföldi művek miért nincsenek eléggé jelen szellemi életünkben? Azt hiszem, tíz évvel ezelőtt jobban jelen voltak. Mintha kissé bezárkóztunk volna.

Igen, ma más az irodalmi klíma, és nyilván ennek a függvénye ez a jelenlét is. Az a korszak, amelyről említést tett, valahogy sokkal nyitottabb volt. Úgy látszott akkor, hogy az irodalom rendkívül fontos, hogy minden irányban erővonalak hatnak. Most viszont csakugyan begubózott az irodalmunk, csöndes és aluszékony. Ennek a következménye egyébként az is, hogy a kritika és a viták is visszaestek. Ha volt is a közelmúltban irodalmi vitánk, a személyeskedés legsúlyosabb változatát hozta.

Miben lát valamiféle előremutató tendenciát?

Előremutató tendencia? Már régóta hiányolok valamit, és remélem, hogy az olyannyira várt pillanat ilyen vagy olyan formában egyszer mégiscsak

²⁷ Bogdánfi Sándor: Ellenvélemény könyvkiadásunkról. *Új Symposion*, 1968. 43. 28–29.; Utasi Csaba: Könyvkiadásunkról II. Válasz egy hangadó-taktikus ellenvéleményére. *Új Symposion*, 1969. 45. 24–25.

el fog érkezeni. A *Symposion*-nemzedék nagy munkát végzett, beindított egy „masinériát”, a később felnőtt fiatalok azonban mindeddig elmulasztották a konfrontálódást. Egészen egyszerűen: a konfrontálódást hiányolom irodalmunkból.

Úgy véli, hogy egyelőre még csak „epigonjaik” vannak?

Nem, ez túl erős szó. A hetvenes években könnyebb lett volna epigonságról beszélni, most azonban ismét mozdul valami a *Symposion* tájékán. Mozdul, de a konfrontálódás még várat magára. Nem valamiféle hadakozásra, mindenáron való csatározásra, frontok nyitására gondolok persze, hanem a konfrontációnak egy olyan változatára, amely termékenyítőleg hatna irodalmunkra. Aktualizálna, kiélezné bizonyos kérdéseket, vagy rámutatna, hogy ez meg ez időhöz kötött volt a *Symposion*ban, ez meg ez elavult, ez meg ez ma már tarthatatlan stb. Egyfajta vízválasztóra gondolok tehát, egyfajta öndefiníálásra, mert enélkül nem tudom, hogyan lehetne továbblépni.

Mennyiben különbözik a Symposion-nemzedék helyzete, magatartása, viselkedése azoknak a nemzedékeknek a viselkedésétől, amelyek után ők következtek?

Megítélésem szerint nem beszélhetünk több nemzedékről a fölszabadulás utáni időszakban. A *Symposion* körüli fiatalok konstituálódhattak először nemzedékké...

Mondjuk akkor inkább csoportosulásnak...

Mondjuk... Hogy mennyiben különbözik a *Symposion*-nemzedék a korábbi csoportosulásoktól? A nemzedékiséget nem tekinthetjük biológiai kategóriának. Nem az hozta össze a *Symposion*-nemzedéket, hogy többségünk 1940 táján született, hanem azok a fontos egyéb mozzanatok, amelyek mindnyájunkat érintettek, annak ellenére, hogy kezdettől fogva nagyon is különböztünk egymástól. Nem volt szellemi egyenruhánk, nem meneteltünk vakon, a külvilág erős kihívásai azonban csökkentették a közöttünk levő különbségeket, és biztosították a kohéziót. Miután azonban eredményesen megvívunk egy sor csatát, a külső front fellazult. Azok az erők, amelyek eleinte egységesen szembefordultak velünk – és ez tényleg szó szerint értendő, hiszen nem volt olyan írónk, B. Szabót és Sinkót kivéve, aki ne rontott volna nekünk, de vastagon –, azok az erők

visszavonultak, és kénytelen-kelletlen tudomásul vették, hogy még mindig vagyunk. Kohézióknk ettől fogva gyengült. Ez fizikai törvény. Persze nem lehet mindent a külső és belső erők viszonyával megmagyarázni. Számolni kell azzal is, hogy a múltó évek mindjobban megformálják, ha akarjuk, megcsontosítják az ember egyéniségét, és elérkezik a pillanat, amikor a nemzedékiség nevében már nem tud nagyobb kompromisszumokat vállalni. Így aztán lassanként elindulunk a magunk útjain. Szépen megfigyelhető ez a folyamat. Egyeseknél egészen korán megkezdődött, másoknál jóval később, de föltétlenül természetes folyamat volt. Azt hiszem, az irodalomban még nem volt olyan nemzedék, amellyel ez meg ne történt volna. És nagyon jó, hogy velünk is megtörtént, mert képtelenség húsz vagy harminc éven át kompakt nemzedékként fennmaradni. Az már azt jelenti, hogy a szellemi egyenruha igenis felvetetett, és mögötte olyan célok lappangnak, amelyek nem irodalmi, nem szellemi jellegűek, hanem gyakorlati célt szolgálnak.

Véleménye szerint most egy újabb nemzedéknek nehezebb lenne-e megvívnia a csatáját, mint volt a symposionisták számára?

Szerintem nehezebb. Föltétlenül nehezebb lenne megvívni egy újabb mindenfrontos csatát. A *Symposion*nak megadatott a szerencse, hogy az általános társadalmi demokratizálódásban, egy erős társadalmi légkötetben nőhetett fel, amikor még egész sor dolog nem volt tisztázva ebben az irodalomban. Ma már más a helyzet, az újabb nemzedékek nem kezdhetnek szinte mindent előlről. Valójában nem harcolniuk kell közvetlen elődeikkel, hanem náluknál is mélyebbre ásni, és lényeglátóbban megragadni a dolgokat. Ezért nehezebb a dolguk.

Ez valószínűleg összefügg azzal, amit Schöpflin ír A 20. századi magyar irodalom történetében, amikor összeveti Gyulai Pál és a nyugatosok helyzetét. Gyulainak, ugye, szigorúan meghatározott, szilárd alapokon álló világnézete volt, és abból kiindulva mondott véleményt mindenről...

... és az félig-meddig intézményesített vélemény is volt, mert az Akadémia tekintélye is mögötte állt...

... viszont a nyugatosok maguk is kételyek között éltek. Ez az, amit Ön is megfogalmazott: „a végpontot elérő hitnél több a hit utáni nosztalgia.” Tehát maguk is kételkedtek az igazukban.

Ezért nehezebb, de ugyanakkor ezért is lehet termékeny az újabb folyamat.

Ami a hitet és a hit utáni nosztalgiát illeti, ha már ide jutottunk, azt hiszem, végső fokon nagy közhely, amit abban a kis cikkben leírtam. Közismert dolog, hogy amint egy meggyőződés hitté, abszolutizált hitté merevedik, tehát amint a kételyek a hitről leválnak, amint a kételkedés képessége megszűnik az emberben, abban a pillanatban felüti a fejét egy iszonyatos dogmarendszer. Egyedül termékenyítő csakugyan az, az olyanfajta hit, amelyet nem lehet végső konzekvenciákra levezetni, amely előtt nincs végső cél. Ha már végső célt is kijelöl magának az ember, akkor halkan belelép a dogmákba. Mert akkor pontosan tudni véli, hogy ennek meg ennek így meg így kell megtörténnie. Holott ki tudja...

1969-ben közzétette az Új Symposionban a regénypályázatra beérkezett kéziratokkal kapcsolatos megjegyzéseit. Ezekben eléggé sok a szarkazmus, az irónia, néhol cinizmus is, tehát egy élesebb hangnem, ami viszont később, úgy tűnik, mérséklődött.

A regénypályázati jegyzetanyaggal kapcsolatban azt szeretném elmondani, hogy zsűritagként készítettem, magánhasználatra, semmiképpen sem azzal a célzattal tehát, hogy majd publikálom is. Viszont vannak olyan korábbi, húsz évvel ezelőtti kritikáim, amelyekben fölfedezhető a szarkasztikus, ironikus hang, szinte már kigúnyolása egy-egy műnek. Ez tény. Ezeket a kritikákat ma is vállalni tudom, úgy gondolom, nem lőttem mellé velük. Későbbi kritikáimból azonban csakugyan eltűnik az éles ironizáló hang. Nem hiszem, hogy a megalkuvásnak vagy a bátorság megcsappanásának a jele volna ez. Inkább arról van szó, hogy idővel kritikusként mind magasabbra állítottam magam előtt is a mércét. Ma már nem tudok megelegedni a pusztá iróniával. Bármilyen rossz is a mű, megvizsgálom az eresztégeit, és megpróbálom minél közelebről, minél alaposabban dokumentálni az észrevételeimet. Nem a nézőpontom változott meg tehát, hanem a hangvételem és az eszközeim.

A kritikusban nem él-e valahol a mélyrétegekben egyfajta cinikus viszonyulás a világhoz, ami egyfajta védekezés is...

Nem, nem tudnék egyetérteni azzal, hogy a kritikus viszonyulása cinikus a világhoz. Cinikus viszont a gyalázatosan rossz művekkel szemben, és cinikusnak is kell lennie, hiszen a gyalázatosan rossz művek a világ

elé furakodnak, noha nincs semmi belső tartalékuk. Éppen az esztétikai érték becsülésének a jeleként le kell tehát leplezni őket. Semmiféle mázolásra nincs ok, és nem is szabad megengedni semmiféle mázolást, mert én legalább intíme úgy érzem, ha egy gyalázatosan rossz mű megjelenik, az más, jobb művektől veszi el a levegőt. És félrevezeti az olvasót! Olvasóközönségünk ízlése egyáltalán nem annyira differenciált, hogy szuverénül meg tudná állapítani a művek értékét. Ebben nem hiszek. Nemrég a második könyvem egyik kritikusa megemlítette, hogy milyen nagyra értékelttem annak idején a *Testvérem, Joábot*, bár közepes mű, tán még mindig van az első kiadásból, aligha vállalkozik rá valaki is, hogy újra kiadja. A későbbi Gion-művekről viszont fenntartással szólok, holott épp azokkal ért el írónk óriási sikert nemcsak nálunk, külföldön is. Szerintem az nem esztétikai mérce, hogy ki milyen sikert ér el idehaza vagy külföldön. Berkesi András könyveit 150 ezer példányban adják vagy adták ki Magyarországon, de ugyan mit bizonyít ez?

Ön mikor ironikusabb: a magánéletben, vagy amikor kritikát ír?

Amikor kritikát írok.

A magánéletben?

Ott is, attól függ, milyen helyzetbe keveredek. De inkább a papírral szemben, mert az írás mégiscsak külön harc... Akkor érzem magam érdekes módon igazán szabadnak, ha írok. Akkor szabadulok meg a mindennapi kötöttségektől, a külön kisezer relációtól. Az írás olyan feladat, amelynek teljesítése közben teljesen magába szállhat az ember, szembekerülhet a maga lelkiismeretével, és azt hiszem, ez az egyik oka annak, hogy egyáltalán írok.

Szívesebben írna otthon kritikát, mint hogy az egyetemen előad?

Ezt nem tudnám így összevetni. Szívesen végzem azt a feladatot, amit ott végezni kell, hiszen a világirodalmat is, a jugoszláviai magyar irodalmat is nagyon szeretem. Az utóbbit természetesen úgy, ahogyan a kritikáimban is, fölfelé kerekítés nélkül. Néha fölötlik bennem azért, hogy jobb lenne talán, ha több időm maradna írogatni, de ez a gondolat nem zavar túlságosan. Néha nem érzem, hogy szükség volna a „szabadságra”. Néha el is unom a hangomat. Ez a munkásságomban is szem-

betűnő. A hetvenes évek közepe táján, egész 1978-ig, volt egy intenzív periódusom, aztán most hallgatok...

Ha több ideje lesz, mit fog írni?

Ha több időm lesz? Szeretnék ismét kritikákat írni, főleg irodalmunk produkciójáról, és szeretném tető alá hozni a jugoszláviai magyar költészetről írt kommentárjaimat. Negyvenöt megvan, ötvenre szeretném fölkerékíteni őket. Annak idején a *Magyar Szóban* jelentek meg, és megfelelő előszóval, csiszolással, azt hiszem, érdemes lenne kiadni ezt az anyagot. Évek óta gondolok már rá, de sosem tudtam eddig rászánni magam a közzétételére. Mégiscsak terjedelemhez kötött kiskommentárokról van szó, amelyekben nem fejthettem ki alaposabban a nézeteimet.

Nem írt túl sokat, de Önről talán még kevesebbet írtak. Szeretné, ha több visszajelzést kapna munkájával kapcsolatban?

Nem találok úgy, hogy nem történtek visszajelzések, vagy hogy kevés lenne a visszajelzés. Elég megnézni a többi kritikakötetünket, más szerzők ilyen jellegű könyveit. Azok sem részesültek valami nagy visszhangban, a kritika kritikája nem nagy erőssége irodalmunknak. Egyébként normálisnak tartom, ami történik. Az első könyvemre is reagáltak. Idehaza, ha jól emlékszem, öt kritika jelent meg róla, és Magyarországon sem hagyták szó nélkül. Remélem, hogy a másodikra is érkezik még visszhang.

Arra gondoltam, hogy távol áll Öntől valamiféle vezérszerep, vezértörekvés. Szentelekyvel kapcsolatban mondtuk, hogy utólag ráfogták. Lehet, hogy egyszer majd Önre is ráfognak.

Nem, semmiképpen, ilyesmitől nem félek. Nemhogy vezéri hajlamaim, de szereplési ingereim sincsenek. Az elmúlt húsz év alatt írhattam volna kétszer annyit, mint amennyit írtam, a közszereplés azonban nem oly fontos számomra. Nem vagyok az az ember, akit fűt a vágy, hogy jaj, mindenáron és lehetőleg minél gyakrabban hallassam a hangomat a nyilvánosság előtt, mert akkor majd figyelnek rám. Ettől idegenkedem. Keveset írok, viszonylag keveset, és lassan. Valósággal iszonyodom attól, hogy belezavarjam magam a produkcióba, a mennyiségi „termelésbe”. Nem, ha három flekk, legyen három flekk, csak sikerüljön tisztességesen megírnom. Ez az elvem. Úgyhogy csakugyan nem vonz a vezérkedés, ellenkezőleg, tudatosan törekszem egyfajta kívülállásra. Ha ugyanis a

kritikus „belül” van az irodalmon, ha különféle baráti szálak kötik ide, oda meg amoda, intenzíven, akkor nem kritikus többé. Akkor az irodalmi élet nagyon hasznos munkása lehet, de nem kritikus. A kritikusnak írás közben minden szálát el kell tépnie. Akkor is ugyanazzal az esztétikai mércerendszerrel kell dolgoznia, ha a barátjáról ír, még ha a barátja megneheztel is rá, még ha eltávolodik is tőle. Szóval, felszabadító, de egyszersmind nyomorult és rettenetes foglalkozás is ez. Bizonyos fajta idealizmus nélkül nem is lehetne csinálni.

